ЛИТЕРАТУРА

1. Андреева Г. М. Социальная психология : [учебник для вузов] / Г. М. Андреева. – М. : Наука, 1994. – С. 45.
2. Андреева Г. М. Общение и оптимизация совместной деятельности / Г. М. Андреева. – М. : Знание, 1998. – С. 24.
3. Ливингстоун К. Ролевые игры в обучении иностранным языкам / К. Ливингстоун. – М. : Высшая школа, 1988. – 247 с.

Подано до редакції 22.03.13

УДК 372.3

І. О. Мулик

ФОРМУВАННЯ ДОШКІЛЬНИКА ЯК МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ СИНОНІМІЇ

У статті представлено роль синонімів в мовленнєво-мовному розвитку дітей дошкільного віку. Показано психолого-педагогічні і лінгвометодичні підходи до використання синонімів в роботі з розвитку мовлення дітей.

***Ключові слова**: лексичний розвиток, активний і пасивний запас слів, лексична синонімія, синоніми, словник синонімів для дошкільників.*

Постановка проблеми. Мовлення — складна функціональна система, в основі якої лежить знакова система мови, що використовується в процесі спілкування. Мовленнєво-мовна функціональна система ґрунтується на діяльності багатьох мозкових структур, кожна з яких виконує свою специфічну операцію.

До 5-6 років мовлення кожної дитини в основному граматично і лексично сформоване. Нагромаджується значний запас слів, зростає питома вага простих поширених і складних речень.

За умов нормального мовленнєвого розвитку та сприятливих умов виховання, активний і пасивний словник дитини збільшується дуже швидко як у кількісному так і в якісному плані (О.М. Гвоздєв, А.М. Богуш та інші). Діти старшого дошкільного віку починають оволодівати в цей віковий період такими лексико-семантичними категоріями, як багатозначність, синонімія, омонімія, паронімія (А.М. Богуш, А.П. Грищенко, Н.Л. Дзюбишина-Мельник, Н.І. Жинкін, Л.О. Калмикова, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ, О.С. Ушакова та ін.).

Семантична обізнаність є також одним із проявів розвиненості в дітей цього віку мовлення та спілкування, а також мовленнєвого мислення (Л.С. Виготський, О.Р. Лурія, О.О. Леонтьєв, Є.Ф. Соботович та інші). Спілкування дитини знаходиться в безпосередньому зв'язку з диференціацією словесних значень у її мовленні та їх усвідомленням. О.О. Леонтьєв зазначав, що абстрактне мислення може відбуватися тільки на основі словесних значень, понять та логічних операцій, тому що в значеннях представлена перетворена та згорнута в матерії мови ідеальна форма існування предметного світу, його якостей, зв'язків і відношень. М.І. Жинкін вказував на взаємодію мовлення та інтелекту саме за допомогою семантики, яка поєднує мовленнєві та інтелектуальні операції.

Для успішного навчання в школі діти старшого дошкільного віку мають на достатньому рівні володіти лексичною системою рідної мови, комунікативними вміннями та навичками актуалізації слів, а також виявляти певний рівень розвитку лексико-семантичних навичок (А.М. Богуш, Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, А.В. Запорожець,Л.О. Калмикова, Ф.А. Сохін, Є.Ф. Соботович, В.В. Тарасун, О.С. Ушакова, Г.О. Фомічова, Л.П. Федоренко М.К. Шеремет, В.І. Ядешко та інші). Це необхідно для успішного засвоєння навчальних шкільних програм із предметів мовного циклу і, зокрема, лексичних понять із розділу "лексикологія".

Володіння лексико-семантичною системою рідної мови неможливе без практичного засвоєння дітьми в ДНЗ її синонімічних засобів, без опанування вміння виділяти, зіставляти, використовувати слова, що є близькими або тотожними у мовленні за значенням, але таким, що по-різному позначають одне і те саме поняття (Є.Ф. Соботович, Л.П. Федоренко, Л.І. Трофименко та інші). Чим раніше дошкільники оволодівають виражальними засобами рідної мови, тим швидше вони почнуть як мовні особистості, здатні точно, доречно і стилістично вправно виразити думку будь-якої складності.

Отже **мета статті** – розкрити окремі методичні підходи до роботи над синонімами в ДНЗ з метою забезпечення комунікативно-мовленнєвого і лексико-семантичного розвитку дітей дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень. Над методичними підходами щодо робото над синонімами присвячено дослідження [А.П.Грищенко, Л.І.Мацько, М.Я.Плющ, Н.Л.Гоцької, І.М.Уздиган, 2002]. Методику виявлення лексичних порушень у дітей дошкільного віку пропоную [Є.Ф.Соботович, 1998]. Лінгводидактичні і психологічні праці із питань синонімії в ДНЗ представляє [Л.О. Калмикова, 2003]. Методичні розробки занять з розвитку мовлення дітей засобами синонімів пропонує [О.С. Ушакова, 2000].

Виклад основного матеріалу. Відомо, що синоніми виконують функцію уточнення та заміщення слів, що різняться одне від одного відтінковими значеннями. Вони збагачують мовлення, додають яскравості, допомагають уникнути одноманітності. Чим більше в словнику дитини синонімів, тим ширші, виразніші можливості її мовлення.

Під час добору мовленнєвого матеріалу для роботи з дітьми ми виходили з того, що лексичні синоніми - це слова однієї частини мови, які за своїм значенням повністю або частково співпадають, що синоніми розрізнюються за емоційно-експресивним забарвленням і сферами вживання. Одиницею смислового співставлення лексичних синонімів виступає елементарне значення слова, його лексико-семантичний варіант. Тому багатозначне слово може входити водночас до декількох синонімічних рядів (парадигм). Добір синонімів для опанування їх дошкільниками здійснювався нами з урахуванням вимог нині діючих програм, і методичних рекомендацій з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку, Використовувались синоніми з художніх творів, що рекомендовані програмою (А.М. Богуш, Н.Я. Дзюбишина-Мельник та ін.).

Нами створено словник синонімів для дітей дошкільного віку, який впроваджувався в дошкільному навчальному закладі "Берізка" під час експериментальної роботи. Ми спиралися на лінгводидактичні положення, сформульовані Л.О. Калмиковою, яка зазначає, що лексична (словникова) робота в дитячому садку ведеться з урахуванням розширення активного словника, розуміння значення слів і їх відтінків. Мовлення дітей удосконалюється завжди завдяки інтенсивному збагаченню його тематичними рядами слів під час організації занять з рідної мови, математики, образотворчої та інших видів діяльності дошкільнят: ігрової, трудової, побутової. Словник поповнюється і на основі введення до мовлення дітей логічних рядів слів, розташованих у міру наростання (або зменшення) абстрагованості смислу, за родовидовими співвідношеннями, наприклад: *вовчок — іграшка — річ; яблуко — фрукт — плід.*

У старшому дошкільному віці зауважує, Л.О. Калмикова, мовлення дітей має вдосконалюватися і через збагачення його семантичними рядами слів: антонімами (*день — ніч, холодніший — гарячий*), синонімами (*бегемот — гіпопотам*), багатозначними словами (поля капелюха, зору, пшениці; людина йде, роки йдуть), омонімами (*коса піщана, дівоча, для заготівлі сіна*), паронімами (*одягти — надягти*). Це дасть змогу вдосконалювати культуру мовлення, формувати такі її якості, як точність слововживання, виразність тощо. Для практичного засвоєння семантичних рядів слів, на думку цієї авторки дітям досить чути їх у літературно-художніх творах, оперувати ними в дидактичних іграх, спеціальних лексичних вправляннях і доречно вживати в спілкуванні з дорослими та ровесниками.[2, с. 150].

А.М. Богуш, Л.О.Калмиковою, О.С. Ушаковою, Л.П. Федоренком, Г.О. Фомічовою встановлено: якщо діти дошкільного віку правильно вживають слова, що називають граничні лексичні узагальнення (предметність, дія, стан, ознака, якість, кількість), то вони підготовлені до вивчення, осмислення й усвідомлення в школі лінгвістичного визначення слова, здатні подолати притаманне їхньому мовленню явище "прозорості слова", тобто об'єктивувати звукову форму слова від існуючого поза мовою предмета чи дії.

Засвоєння слів з граничними лексичними узагальненнями є необхідним під час ознайомлення з граматичними категоріями (*м'яч — іграшка — річ — предмет*). "Предмет" — граничне узагальнене поняття (слово). На рівні граматичної абстракції вводяться і усвідомлюються граматичні категорії, наприклад: іменник - частина мови, що означає предмет.

Розвинене мовне чуття, зокрема стосовно розуміння змісту, який розкриває суть лексичного і граматичного значення слів (вгору-в гору, униз-в низ, розвивати-розвівати) та їх меж, допомагає дітям у школі оволодівати орфографією, легко засвоїти орфограми, правопис яких заснований на застосуванні правил диференціації лексичних і граматичних значень [2, с.152].

У справі збагачення словника дитини роль занять з української мови особлива, бо саме на них здійснюється поступово-планомірне введення необхідних загальновживаних слів до словникового запасу дошкільника. З цією метою ми спеціально відбираємо тематичні та лексико-семантичні групи слів та слова-синоніми.

Чинні програми навчання і виховання у дитячому садку ("Дитина", "Малятко" "Я у Світі" тощо) передбачають вивчення тематичних груп слів, до яких ми підбираємо синоніми, наприклад слова що називають: *1) близьких дитині людей, їхні родинні й суспільні відношення, їхні імена, наприклад: а) мама — мати — матінка — матуся — неня — ненька — мамочка — мамуся — матуня — мамуля — мамуня; б) баба — бабка — бабуня — бабуся — бабусенька; в) дід — дідусь — дідуга — дідуган — старик — дідунь — дідуньо; г) брат. — братик — братинок — братко — братунь — братуньо — братусь; д) сестра — сестричка — сестриченька — сестриця — сестронька — сеструня; 2) саму дитину, частини її тіла, наприклад: а) маля — маленький — малесенький — мізинчик — дитинча — дитятко — перволіток — малюк — дитинка — ляля — лялька — карапуз — немовля — дошкільня; б) рука — ручка — рученька; в) нога. — ніжка — ніженька; г) очі — очки — віченьки; 3) предмети побуту, іграшки, наприклад: а) ліжко — ліжечко — постіль — постеля; б) ковдра — укривало — одіяло — ряднина — ліжник; в) сорочка — сорочечка — сороченька; г) штани — штанці — штаненята — штанчата — штанята; д) шапка — тапочка — шапчина — шапчинонька — шапчиночка — вушанка — папаха — кучма; є) хустка — хустина — хустинка — хустиночка — хусточка — хустинонька; 4) речі з інтер'єру приміщення, де живе й пізнає світ дитина; предмети довкілля, наприклад: а) вікно — віконечко — віконце — шибка — шибочка; б) двері — дверцята — дверці: в) лампа — лампочка; г) квітка — квіточка — квітонька; д) квітник – квітничок; є) плуг — плужок — плужечок; ж) дорога*

— доріжка — доріжечка — доріженька — стежка — стежечка — стежина — стежинка; з) хата — хатина. — хатинка — хатинонька — хатиночка — халупа – халупка. — халабуда; й) тин — тинок — тиночок — огорожа — паркан; к) відро — відерце — відеречко — цеберко — цеберка — шаплик — цебер — цебро — конівка — бадця; 5) об'єкти живої природи: тварини, частини їхнього тіла, їх звички; рослини, їхні частини, зміни, що з ними відбуваються, наприклад: а) півень — півник — півничок — когут — когутик; б) кіт — котик — котя — киця — кішечка — кішка — кошеня — котеня — кошенятко – кошеняточко; в) корова — корівка — корівонька — корівочка — корівчина – маня — миня; г) козя — козля — козлятко — козеня. — козенятко — цапеня — цапок — цапик — козлик — козличок — цапенятко; д) кінь — коник — кониченько — конисько — коничок — конище; є) лоша — лошатко — лошак – лошачок — лошиця — лошичка; ж) голуб — голубок — голубочок — голубчик; голубка — голубиця — голубонька — голубочка; голуб'я — голуб'ятко — голуб'яточко; з) горобець — горобчик — горобеня — горобенятко; ї) жабеня — жабенятко; жаба — жабка — жабище; к) ягня — ягнятко — ягняточко; л) яблуня — яблунька; яблуко — яблучко 6) об'єкти та явища неживої природи в різні пори року, наприклад: а) сонце — сонечко; б) хмара — хмаринка — хмаринонька — хмарище;в) дощ. — дощик — дощичок – злива — мжичка; г) літо — літечко; д) зима — зимонька; є) мороз — морозець — морозище; ж) лід — лідок — крига; з) ліс — лісок — лісочок — праліс — бір — діброва — пуща; й) хуга — хуртовина — хурделиця — завірюха — буран — заметіль — метелиця — віхола; к) струмок — струмочок — джерело — джерельце — потік — потічок — ручай, 7) різні види прані людини, наприклад: а) сіяти — засівати — засіювати — підсівати — підсіювати — висівати — висіювати — обсівати — обсіювати; б) кроїти — краяти — викроювати — розкроювати; в) одягати — вдягати – убирати — зодягати — наряджати — вичепурювати — при одягати; г) орати – зорювати — заорювати — розорювати — плужити; д)уплітати — заплітати — вв'язувати — ув'язувати; є) боронувати — боронити — волочити — скородити; ж) вибивати — барабанити — тарабанити — бубнити; з) будувати — споруджувати — споруджати — мурувати — зводити — ставити; й) ремонтувати — лагодити — поправляти — латати — зашивати; к) видавлювати — видушувати — вичавлювати — вигнічувати — витискати — вижимати; 8) явища суспільного життя народу, факти з життя та діяльності відомих діячів країни, наприклад: а) захисник — оборонець — козак; б) обранець — депутат — представник; в) вільний — незалежний — самостійний; г) партія — організація; д) Україна – держава — батьківщина.

В роботі з дітьми ми враховуємо, що синонімія як тип лексико-семантичного відношення грунтується на тому, що слова, які належать до однієї і тієї частини мови, характеризуються повним або частковим збігом своїх лексичних значень. Так, за ознакою тотожності, повного збігу лексичних значень можна виділити такі ряди слів: *а) бусол — бусел — лелека — чорногуз; б) восьминіг — спрут; є) азбука — абетка — алфавіт.*

Беручи до уваги знакову природу слова, ми враховуємо, що глибинну основу синонімії становить позначення одного й того денотата кількома різними словами.

Лексична синоніміка сучасної української літературної мови є вагомим компонентом її стилістичних засобів, адже розвиненість літературної мови великою мірою визначається саме багатством синонімічних засобів висловлювання [2, с 157]. Тому закономірно, що у збагаченні словникового запасу дошкільника чільне місце ми відводимо саме роботі над лексичною синонімікою. Знання синонімів, зазначає Л.О. Калмикова і вміле їх використання роблять мовлення дитини багатшим, барвистішим, змістовнішим, доречнішим. Синоніми дають змогу кожному висловлювати найрізноманітніші думки, найглибші почуття і переживання, бо багатство синонімів — одна з питомих ознак досконалості етнічної мови взагалі. Синоніми — ефективне знаряддя впливу на психологічний стан людини, її уподобання і практичний вибір у тій чи іншій конкретній ситуації письменником, лектором, оратором, вчителем, матір'ю, вихователем, лікарем та ін. [2, с. 159].

В роботі над синоніми в ДНЗ спиралося на розуміння цієї категорії слів як таких, що означають назву того самого поняття, які спільні за своїм основним значенням, але відрізняються смисловими відтінками, емоційно-експресивним забарвленням, сферою стилістичного вживання або можливостями поєднання з іншими словами. Наприклад: "Літо, літо, літечко! Вже достигло житечко, І пшениця, і ячмінь, Золотіє далечінь". "Ой ниво, рідна нивонько, Верни нам нашу силоньку".

Ми також враховуємо, працюючи над синонімами з дітьми, що відмінність між синонімами й забезпечує їм велику стилістичну значущість, адже в кожному конкретному випадку вживання можна знайти найбільш відповідне слово.

Оскільки однією з основних прикмет синонімів є здатність визначити одне й те саме поняття, то існує потенційна можливість заміни одного слова іншим: гра "Слова-друзі". Саме цю ознаку спершу й враховуємо, організовуючи методом гри різноманітні творчо-розвивальні завдання з рідної мови, працюючи над збагаченням та розширенням словникового запасу слів дітей-дошкільнят, а також закладаючи на перспективу їхнього інтелектуально-духовного розвитку понятійно-смислові асоціації щодо синонімів.

Орієнтуючись на предметно-практичну та ігрову діяльність, ми вправляємо дітей у спостережливості, спогляданні предметів, їх основних властивостей, ознак, характеристик. Кожна дитина таким чином вчиться розглядати предмет і відкривати в ньому щось нове, виділяти базові його параметри, створюючи в своїй уяві образи, що сприяють мовленнєво-креативній діяльності. Вона конкретно реалізується у народженні в свідомості дитини слів, які досить часто перебувають у синонімічних відношеннях між собою.

Ефективним джерелом збагачення словника дошкільника ми вважаємо слухання художніх, поетичних, науково-популярних зразків літератури з уст вихователя, а також спілкування та спільні бесіди-роздуми під керівництвом дорослих.

Л.О. Калмикова пише: "Багатство синонімів — одна з питомих ознак багатства мови взагалі. Уміле користування синонімами, тобто вміння поставити саме те слово і саме на тому місці в реченні, де потрібно, свідчить про хороший стиль, високу майстерність. Різноманітність і велику стилістичну вагу синонімів легко відчути, аналізуючи будь-який текст, особливо художній. Наприклад, в оповіданні! С. Васильченка "Волошки", яке складається з 1000 повнозначних слів, ужито 180 слів, що перебувають у синонімічних стосунках (тобто 18% лексичного складу тексту) (Наприклад: мати, дівчина, вчитель). Наявність синонімічних форм пов'язана з розвитком дії, характерів героїв, психологічним їх станом" [2].

В роботі над синонімами ми допомагаємо дітям розпізнавати на рівні чуття мови значення одного й того ж слова. Це необхідно тоді, коли ми уточнюємо, що певні лексеми близькі між собою за смислом (наприклад: говорити — розмовляти — балакати), тобто є. Допомагаємо також відчути, що синонімами, відчути що синонімічні ряди розрізнюються не на основі слів, а на основі їх конкретних значень, смислів, тобто лексико-семантичних варіантів. Адже, відомо, що саме вони й утворюють значеннєву структуру лексеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку: програма та методичні рекомендації / Укл. А. М. Богуш — Одеса, "Маяк", 1999. — 88 с.

2. Калмикова Л. О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспект: [Навчальний посібник для студентів ВНЗ] / Л. О. Калмикова. – К.: НМЦВО. 2003. – 300 с.

3. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1998. – 236с.

4. Сучасна українська літературна мова. Стилістика / За заг. ред. акад. І. К. Білодіда – К.: Наук, думка, 1973. – 588с.

5. Сучасна українська літературна мова / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ, Н.Л. Гоцька, І. М. Уздиган – К.: Вища шк., 2002. – 439с.

6. Федоренко Л. П. Закономерности усвоения родной речи / Л. П. Федоренко. – М.: Просвещение, 1984. – 120 с.

7. Ушакова О. С. Речевое воспитание в дошкольном детстве. Развитие связной речи / О. С. Ушакова. – М.: Просвещение, 1996. – 460 с.

Подано до редакції 25.02.13